

A. Lertxundiren «Hamaseigarrenean aidanez»: iragarritako sari baten kronika

Jon Kortazar

Urgentziatzko kronika honetan, oraindik liburua inprimategitik atera berria denean, irakurketa posible batzuk iragarri nahi nituzke, sari eta lan literario on baten aurreko txundidura garaitu orduko. Textuaren irakurketa posibleez jarduteko izango da astirik; oraingotan, irakurketa horien arteko batzuk aipatu bakarrik egingo nuke. Sujerentziaz osaturiko nobela bada ere, baliorik nagusienak sinbolo-mailan aurki ditzakegula uste dut.

1. Sinboloak: herri baten hipokresia

Norbaitek argi utzia du, hiritik baserrira itzultzeko ahalegin bat egiten duela nobelak. Hiriko errealismotik baserriko errealismora. Eta arrazoi du puntu baten behintzat: espazioaren aldetik argi dago arazoa.

Baina zerbait sendoagorik aurki dezakegu, baserriaren ikuspegi osoa ematen saiatu den A. Lertxundiren nobelan; edo, beste era batez esateko, «baserria» sinbolotara jasotzen saiatu den nobelan.

Argiegi dagoenez, baserri/hiri banaketarena ez da espazialtasunaren arazoa, kokatzearen arazoa soil-soilik. Hego Ameriketako nobelistek ere (Borges-en kosmopolitismoa ahazten badugu behintzat) ruralitatean hasi eta munduaren sinboloetan bukatzen dute. Gakoa, orduan, beti bezala, gauzak nola egiten diren ikus-tean datza. Espazioa nola sinbolo bihur, tokia nola itzul filosofia baten ispilu: hortxe dago ardatza. Eta honela, nobelak badu sinbolo-maila bi edo behintzat irakurketa-maila bi:

1) Saria irabazi ostean argitaraturiko elkarrizketetan, emakumearen egoera bakardadezko eta mingarria azpimarratu nahi zuela, esaten zigun idazleak. Kontzienteki, behintzat, horretxek dirudi nobelaren gaia: heriotzaren aurrean, bakartasun nagusiaren aurrean, bakarti bizitako eta bakarrik utzitako emakumearen ikuspegiaren diskurtsoa. Emakume horren saminaren adierazle izan nahi du nobelak: ez bakarrik gizarte matxista edo matriarkal batek sorturiko minaren adierazle; hori ere bai, baina baita zerbait gehiago ere: bakartasunaren krudelkeriarena, agian.

2) Maila kontziente horren ondoan, egiaren eta gezurraren artean mugitzen den gizarte hipokrita baten —honen?— argazkia utzi digu idazleak. Eta, nire ustez, egiaren eta gezurraren, izanaren eta itxuraren arteko borroka izango litzateke nobelaren benetako irakurketa. Gizartearen jokabide gezurrezkoa. Izan ez eta itxurak egite hauxe da pertsonaien eginbeharra. Eta borrokan beti sortzen dira biktimak, bi orain: hilotz datzana, eta injenuitatean bizi izan dena, emakumea. Arazo etikoa dugu, bada, gaitzat.

Honela, nobelaren arazorik bereziena ez dago espazioaren tratamenduan, tragedia baten planteamenduan baino. Nobelaren haria tragedia rural bat da, ezbeharrez gertatutako heriotza, urteetan isiltzen den apustulari baten heriotza basatia. Maila argumentalax irakurlearen interesa lortzeko balio du; emakumearen ikuspegiak tonu-aldaketak sortuko ditu barnean; eta tragediak erreflexio sakon bat eskainiko du, egia zer den, adiskidetasuna zer den. Baina nobelak jorien lortzen duena zera da: nobela poliziakoetatik hurbil dagoen argumentu edo kontaketa baten bidez eskaintzen dizkiola bideak irakurleari, hau sinbolora irits dadin.

Ez da teknika hutsekin jokatu: nolabaiteko oreka bat bilatu da teknika, tonu narratibo eta kontaketa artean. Idazleak sinestu egin du kontaketa: argumentu interesgarri edo, behintzat, zirikari batez hornitu du nobela, eta azken orrialdeetaraino ez da biluztuko trama. Kontaketa indarrera itzuli da idazlea.

Badakigu norbait hilko dena eta, hori gertatzean, itaun gehiago sortuko ditu kontalariak: zergatik, zer, zelan. Irakurlearen interesak bizirik dirau ekintza zehatz eta zorrotzekin.

Ezin dugu hau aldaketa nagusitzat hartu; baina bere interesa daukana ere ezin uka, batez ere A. Lertxundiren narratibagintza zehazteko unean. Badirudi euskal nobelaren aro bat bukatu dela: teknika hutsean oinarriturikoaren ostean, narrazioaren eta teknika arteko oreka bilatzen duenaren aroa hasten zaigula, alegia.

2. Hego (Ameriketako) haizea

A. Lertxundiren nobela honen iturririk argienetariko bat G. García Márquez-en *Crónica de una muerte anunciada* dugu. Idazleak onartu egin du. Planteamendu aldetik, badakigu zer bait gertatuko dena, eta hori gertatzen da.

Argumenduaren aldetiko antzekotasunetik at, badago berdin-tasunik jokabidearen aldetik ere. Ekintza bati buruzko eritzi desberdinak, lekuko desberdinek kontatuak. Plano eta kontalari-aldaketak nahikoa suposatzen du.

Baina *Crónica*-k argia eta eredia suposatzen duen arren, espazioaren aldetik ez du oraindano Macondoren antzekorik egin Anduk. Agian, izenik gabeko bere unibertsoaren irudia egiten badu ere, askoz ere errealistago, kostunbristago agertzen zaigu. Dirudienez eta berak aitortzen duenaz, bidetan dago, Orio herriaren espazio fiktizioa eskaini bait dio nobela honi ere. Baina sintesiak osatu gabea dirudi.

García Márquez-en maisutasuna autoreak berak onartzen duen arren, aipagarritzat daukat J. Rulfo, A. Lertxundiz mintzatzerakoan: mexikoarraren hizkera aldetiko estutasuna nabaria da inoiz zarauztar-oriotarrarengan, idaztanceran.

Kontzeptismoa, ia arkano diren esaera eta esaldiekiko interesa, liburuen izenburuen arrarotasun eta zailtasunean ageri da argien: eta orain ere ezin zuen huts egin. Inoiz, berak azaldu behar izan du izenburua.

Rulfo-k hizkeraren aldetik eta tankeraren aldetik Márquez-ek, ederto zuzendu dute inkesta baten bidea.

3. Nobela poliziakoaren bidetik

Crónica... nobelan, bere gaztaroan gertaturiko heriotza argitu nahirik itzultzen da herrira kontalaria. Hemen ere, idazlearen ispi-lua dator trajediaren lekukoekin mintzatzerara. Paralelismoa argiegia izan arren, badago Lertxundirengan euskal nobela poliziakoa sortzeko ahalegina.

Nobela poliziakoa, tresna baino gehiago, sinboloen bilaketa bait da: Graal-en bila egindako bidaien kronikak ziren zaldun-nobelak; Egiaren bila ibilitakoenak gaurko detektibe-kontaktak.

Baina haiek ez zekitena dakite hauek: ez dagoela Graal-ik, ez dagoela. Horregatik bihurtu dira detektibeak eszeptiko eta aintiheroe.

Bidaia-aren kronika honetan, herri bakoitzak berari dagozkion ezaugarriekin janzten du nobela poliziakoa. Gaurko Euskal Herrian, ez dute balio USAko detektibeek, hemen egon ere ez daudelako eta, gainera, oso zaila delako hemen polizianako sentibera azaltzea. Horregatik, detektibeak egon ala ez, ez dio ardura nobela poliziako batetan: arazoa ikertzaile bat aukeratzean datza. Eta herri bakoitzean, literatura bakoitzean, ikertzailearen izakia bere erara osatu beharko du idazleak. Espainiako nobela poliziakoan kazetariak aukeratu dituzte ikertzailetarako.

Eta guk? Oraindik ez dugu horrelako arketiporik: bistan dagoenez, detektibeak generoari egindako jarraipenitsu bat baino ez da eta. Geure ikertzaileak behar ditugu, gure gizartean benetan ikerketan jardun direnak. Problema teorikoa planteaturik dago. A. Lertxundik nobelaren topikotik irteten den soluzioa eskaini du: arrazoi pertsonalengatik egin ikerketa, arazo afektiboengatik. Formula kopiatzetik irten eta jokabide orijinala, honako baliagarria, ematen saiatu da behintzat.

A. Lertxundik, baserri-giroa eta tragedia ruralaren bideak aukeratuz, irtenbidea susmatu du. Ez dakit nobelako ikertzaileak benetan arketipo bat osatu duen ala ez; ezezkoa izan arren ere erantzuna (uste dudanez, nahiko ingenuo ageri da noizean behin ikertzaileak), pertsonaia hau tratatzerakoan errealismoaren bidetatik abiatuz, generoaren aldeko oinarritzko urratsak ematen jakin du. Nobela poliziakoaren azken helburua, azken sinboloa, gizartearen, errealitatearen zirikatzeari litzateke, gizartearen aurpegi iluna azaleratzea.

Eta gure gizartearen alderdi ilunez ari zaigu Anduren nobela, gure gezur/egien joko ezinbesteko-trajiko horretan.

4. Narrazioaren erritmoa

Narrazioaren erritmoagatik irabazten du nobelak arreta. Balio literarioetatik at, interesa lortzen jakin du: *climax*-eraino eraman gaitu irakurleok. Gustora eta jesarraldi batean irakurtzeko nobela dugu hau.

Inoiz —eta hau akatsen artean kokatu behar dugu— ekintzaren

hainbat eszena hari nagusitik urrun baleude bezala agertzen zaizkigu. Halanola inguruko herriaren erreketa.

Honelako ekintzak era bitan salbatu ditu:

1) Nobelaren hasieran, ikuspegi-planuen aldaketaren bitartez. Herriaren zurrumurru-giroak (ekaitzaren aurretik izaten den urduritasunaren ispilu) urduritasun bera sortu du irakurleagan.

2) Pertsonaien tratamenduaren bitartez. Euskal nobelagintzan gutxi dira pertsonaia bakoitzari bere hizkera propioa, bere expresabide berezia ematen diotenak, pertsonaia bere hizkerarekin identifikatzen dakitenak. Gutxi horietako bat dugu A. Lertxundi.

Pertsonaien hizkeran, hizkeraren tonuan, bere prosa-lanaren fintasuna erakusten du. Pertsonaien hizkera eta kontalariarena desberdinak dira: pertsonaiak, kontalariagandik urrunduriko bere boza du. Eta pertsonaien ahots desberdinek, erritmo berezia, aldakorra, sortzen dute nobelaren aldaketetan. Nobelak ez du monotoni inpresiorik sortzen; tonu eta hizkera aldaketetan aurki dezakegu, agian, honen arrazoa.

5. Bakardadearen mugetara bultzaturik

Trajedia guztietan dago biktimaren bat. Baita hemen ere. Emakumea dugu nobela honetako biktima. Bera dugu lehenengoz herriak eta heriotzak gero bakartasunaren mugetara, patetismora, bultzatua.

Mugetan diren emakumeenganako interesa aspaldi nabaritu zaio A. Lertxundiri. Honen emakumeen artean, interesgarrienerikoa dateke nobela honetakoa. Atharratzeko baladako emakumearen antzera, urrutira ezkondua eta, arrotz den neurrian, deserrira behartua. Aldaketa batekin, hala ere: Ozazeko alabaren kasuan, deserrira fisikoa da, barnekoa hemengoan. Eta emakume honi barne bakar-bakarrizketa geratzen zaio irtenbide bakartzat.

Eta hortxe agertzen dira A. Lertxundiren estiloaren matizazio-possibilitate guztiak: tonu lirikoaren fintasuna, erdarazko eserekin zipriztinduriko euskararen gogortasuna,...

Hortxe agertzen dira prosa narratibo pertsonal baten distirak.

J. K.